

AZ ESZTÉTIKAI ALAPÚ VÁROSTERVEZÉS ÉS KAPCSOLATA A TÁJÉPÍTÉSZETTEL A XX. SZÁZADBAN ÚT A 'NEW URBANISM' ÉS A GYALOGOSBARÁT VÁROS ELMÉLETÉHEZ

Csepely-Knorr Luca – Szabó Gyöngyvér

„Camillo Sitte óta aktuális kérdés, hogy az adott városkép miért szép: milyen rejtett összefüggések vannak a látvány mögött, és vajon ezek megfejtése hozzásegíthet-e a mai városépítészeti feladataink sikeresebb megoldásához.” (Meggyesi, 2009)

Bevezetés

A városi szép megfogalmazása, a város esztétikai alapú elemzése és vizsgálata a XIX. század végén került a településépítészettel foglalkozó szakemberek homlokterébe, s bár időszakosan háttérbe szorult a XX. századi urbanisztika-történetben, napjainkban is egyre nagyobb hangsúlyt kap. Jelen publikáció olyan városépítészeti-elméleti megközelítésekbe kíván bevezetést nyújtani, amelyekben az esztétika különleges szerepet játszott.

Kutatásunk két korszakot vizsgál alaposabban. A XIX. század végének és a XX. század első évtizedeinek városépítészeti elméletéből a „Civic Art”-ot mutatjuk be, valamint az ennek alapjain, a modernizmus városépítészeti kritikájaként létrejött, az 1960-as évektől kezdődő „Urban Design”-t. Mindkét éra jellemezhető egy olyan tervezői attitűddel, városépítészeti elméleti kultúrával, amelynek célja a jól használható terek (Cultures of good place-making) kialakítása volt (Bohl, 2009). A két korszak összehasonlításánál fontos megemlíteni, hogy egyrészt sok szempontból azonos gazdasági-társadalmi jelenségek zajlottak, másrészt az ezekre nyújtott reakció azonos társadalmi csoportoktól érkezett. Az előbbi példaként lehet említeni a drámai gazdasági és technológiai változásokat, a gyors iramú városfejlődést és migrációt, valamint a hagyományos városközpontok felbomlását. Az ezekre a problémákra felmerülő válaszok mindkét esetben a tervező mellett a közösségek építésében szerepet játszó szakmák (ingatlan és üzleti szféra, ipar, államszervezet), valamint a lakosság különböző csoportjaiban fogalmazódtak meg (Bohl, 2009). Tanulmányunk a tájépítészeti szerepét kívánja feltérképezni ezen irányzatokban, s választ keres arra, hogy szakmánk jelentősége és érdekeltisége hogyan változott az idők során. A kérdés, hogy a napjainkig meghatározó „urban design” teore-

tika a városi szabadterek alakítása terén tudott-e a „Civic Art” korszakának tanulságaiból meríteni?

A városesztétika és az esztétikai alapú városépítéset

A városesztétikán alapuló, a várostervezést művészetként felfogó elméleti irányzatok a XIX. század végén, fordulóján jelentek meg, párhuzamosan több országban, vagyis általános tendenciaként (Calabi 2009). Ekkor születtek olyan, néhol mind a mai napig használt kifejezések, mint Art Public (Belgium), Art Urbain vagy Art Civique (Franciaország), Public Art, Civic Art, Civic Design, Municipal Art (Anglia, Amerika). Az adott országokban tényleges mérföldkönek tekinthető elméleti munkák születtek ebben az időszakban: többek között itt említhető *Charles Buls* 1893-ban publikált „L’Esthétique des villes”, *Camillo Sitte* 1889-ben megjelent „Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen”, valamint *Joseph Stübben* 1893-ban kiadott „Practical and Aesthetic Principles of Laying out of Cities” című esszéje. A századfordulón induló irányzatok közös vonása volt, hogy a meglévő, sokszor középkori eredetű várost tekintették értéknek. Az esztétika mellett az ő megközelítésükben a művészettörténeti szemlélet jelentős szerepet játszott.

A korszak szakmai életének jellegzetességei

Mielőtt a jellemző várostervezés-elméleti megközelítéseket, illetve egy-egy kulcsfontosságú publikációt áttekintenénk, látni szükséges a korszak szakmai életének jellegzetességeit, amelyek a korábbi városépítészeti trendek tanulságainak összegzésével az új elméleti alapok kialakulását segítették. Az egyes európai országok és az Egyesült Államok városépítészete eltérően fejlődött, más-más szakmák játszottak alapvető szerepet az irányvonalak meghatározásában. Míg az Egyesült Királyságban a Howard-féle kertváros elméletéhez vezető szociális problémák és a sűrű beépítésű viktoriánus munkástelepek élehetővé tételét célzó törekvések voltak a figyelem középpontjában, Németországban a jellemzően mérnökök által irányított városbővítések, a hatósági szabályozás kérdései kerültek előtérbe. Az amerikai tervezés történetében a tájépítészet szerepe volt kiemelkedő; *Frederick Law Olmsted* munkássága és az első, a zöldfelületeket koherens rendszerbe foglaló tervek határozták meg az elméletirás irányvonalát (Cherry, 1974). Az eltérő irányelveket különböző szakmai háttérrel és képzettséggel rendelkező szakemberek képviselték. A várostervezés-elmélet vezető teoretikusai között mérnökök, építészek, tájépítészek, szociológusok és újságírók egyaránt megtalálhatóak voltak.

A más-más alapelvek mentén fejlődő irányvonalak ugyanakkor a századfordulótól kezdve jelentős hatást gyakoroltak egymásra. Ebben az időszakban ugyanis igen intenzív, az Atlanti-óceánon is átívelő nemzetközi diskurzus indult meg, amely példaértékű komplex elméletek megszületését segítette. A nagy gyakorisággal megrendezett szakmai konferenciákon és kiállításokon alkalom nyílt az eltérő elvek és gyakorlatok bemutatására és megvitatására. Ilyen nagy hatású nemzetközi találkozó volt például az 1898-as „First Congress on Public Art” Brüsszelben, az 1906-os „7th Congress of Architects” Londonban, az 1908-as „International Congress of Architects” Bécsben, az 1910-es „First International Town Planning Conference” Londonban, valamint az évente

megrendezésre kerülő „National Conference on City Planning” az Egyesült Államokban, vagy a chicagói „World Columbian Exhibition” 1893-ban és az „Allgemeine Städtebau Ausstellung” Berlinben 1910-ben. A konferencia kiadványokban szereplő publikációk és az azokat követő viták pezsgő szakmai életet és napjainkban is példaértékű együttgondolkodást eredményeztek. A „Civic Art” korszaka tehát ezekkel a hatásokkal és összetett elméletekkel jellemezhető, amelyek a város komplex, egységes, művészi szinten való megújítását tűzték ki céljukként. Az egész korszak bemutatása nyilvánvalóan nem lehet célja ennek a tanulmánynak, inkább a tájépítészeti szempontokra fókuszálva három olyan publikációt ismertetünk, melyek nemcsak alapművei a korszaknak, de rámutatnak a szakmai együttműködés jelentőségére is.

A Civic Art bemutatása

A „Civic Art” kifejezés az amerikai újságíró, *Charles Mulford Robinson* publikációja nyomán terjedt el. 1901-ben jelent meg a „The Improvement of Towns and Cities, or The Practical Basis of Civic Aesthetics”, 1903-ben pedig a „Modern Civic Art or The City Made Beautiful” című írása, amely a korszak amerikai városépítészeti mozgalmanak a „City Beautiful”-nak az alapelveit is megfogalmazta. A „City Beautiful” nemzeti mozgalom volt, azzal a céllal, hogy „rendet, rendszert és mintázatot” vigyen az amerikai városokba. A mozgalom egyszerre gyökerezett Olmsted parkrendszer terveiben és a klasszikus európai városmegújításokban (Párizs és Bécs átépítése) (*Wilson, 1980*). *Robinson* számára az előbbi, tehát a parkrendszer létrehozása „a legfontosabb műalkotás [volt], amelyet az Egyesült Államokban létrehoztak” (*Dümpelmann, 2005*). Megfogalmazása szerint, „a Civic Art feladata művészi – azaz esztétikailag gyönyörködtető – elképzelések kialakítása mind a forgalom, az egészségügy és a városi szép tekintetében” (*Robinson, 1904*). *Robinson* a városépítészetet összművészeti ággként fogta fel, közösségi művészetként, ahol a város fejlődése a fontos, és az összes művészeti alkotást ennek a rendelte alá, éppen közösségi jellegéből adódóan. A közreműködők között sorolta fel a festőket, szobrászokat, és külön művészeti ággként a tájépítészeket. Hangsúlyozta az egységes és átfogó terv fontosságát, amiben a parkok és egyéb zöld területek meghatározó szerepet játszanak. Nyomatékosította, hogy a városépítészeti művészetének nem csak esztétikai szerepe van, nem csak a szépség létrehozása a fontos, hanem hogy a „Civic Art” a közösség érdekeit szolgáló morális, intellektuális és adminisztratív folyamat.

A *City Beautiful* és *Robinson* elméletírása a korábban már említett chicagói kiállításnak, valamint *Daniel Burnham* és *Edward Bennett* Chicago tervének köszönhetően Angliában is ismert és gyakran idézett munka lett. Az elmélet hatása Angliában leginkább a liverpooli iskola publikációiban érhető tetten. 1907-ben itt tartották az első *City Beautiful* konferenciát, és 1909-ben az itteni egyetem építészeti karán alakult meg a Department of Civic Design, az első tervezés-központú kurzussal a szigetországban, s külön tájépítészeti tanegységgel, amelyet az akkor már elismert tájépítész, *Thomas Hayton Mawson* oktatott.

Mawson autodidakta kertészből (faiskola tulajdonos) lett az edwardiánus Anglia vezető tájépítésze, aki a századfordulótól kezdve egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a szakma városi léptékű feladataira. A szabadterek városépítészetben betöltött szerepéről

vallott nézeteit számos konferencia előadásban, folyóiratcikkekben és az 1911-ben megjelent Civic Art című könyvében tette közzé (Mawson, 1911). A gyakorlatban nagyléptékű, komplex városi együttesek tervezését irányította, ezek közé tartozik Athén, Calgary vagy Vancouver egyes városrészeire készített koncepciója (1-2. kép).

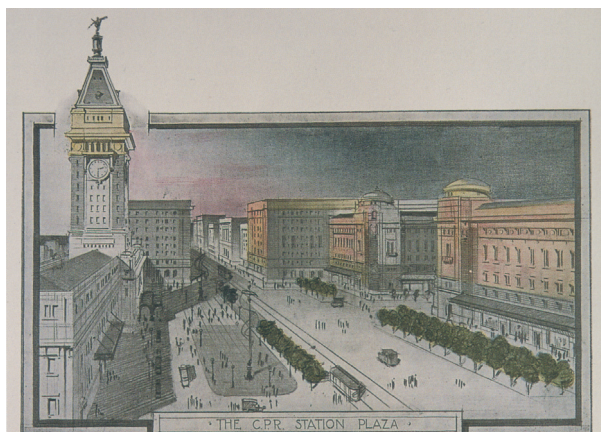

Fig. 34.

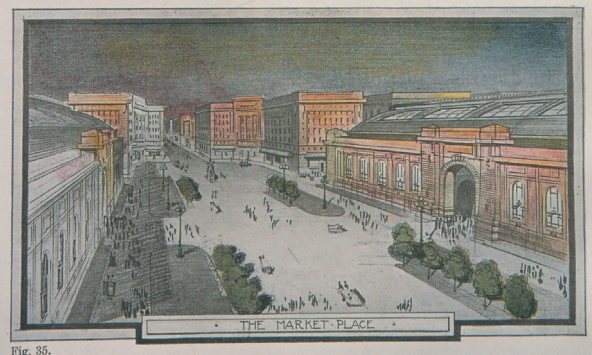
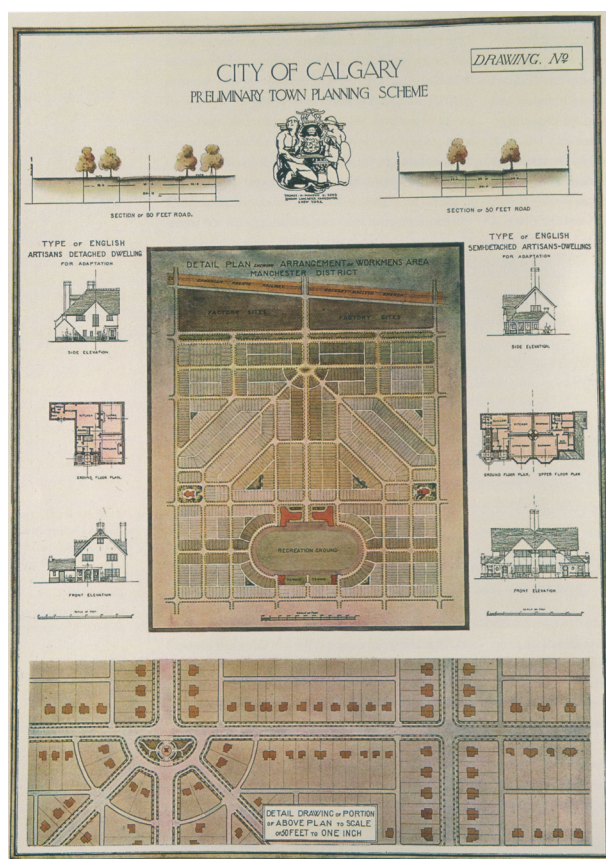

Fig. 35.

1. kép Thomas Mawson terve a canadai Calgary-ra. (Látványtervek)
Forrás: Janet Waymark: Thomas Mawson, Life, Gardens and Landscapes.

Mawson Robinson könyve inspirálta, számára a Civic Art a „városépítéset esztétikai oldalát jelentette, a városok minden részletre kiterjedő megtervezését” (*Cherry, 1993*). Meglátása szerint a várostervezéshez több szakág együttes munkájára van szükség, a szociológus, a történész és a különféle mérnökök mellett a koordináló szerepet a tájépítésznek szánta (*Mawson, 1911*). A sikeres város kialakításának feltételeként az egységes és átfogó tervet jelölte meg, melyben a parkrendszer terv fontos szerepet töltött be. Megfogalmazása szerint „a városépítészeti terv minden részletének tervezésekor annak az összes többi elemmel való viszonyát is figyelembe kell venni” (*Mawson, 1911*). Terveiben részletesen kidolgozta az építészeti elemek (homlokzatok, alaprajzok) kialakításától kezdve a tervezett fasorok elhelyezéséig a város összes elemét. (2. kép)

2. kép Munkásnegyed tervei Calgaryban. Thomas Mawson
 Forrás: Janet Waymark: Thomas Mawson, Life, Gardens and Landscapes.

Több mint tíz évvel *Mawson* könyvének megjelenése után, 1922-ben az amerikai *Elbert Peets* és a német származású *Werner Hegemann* hasonló címmel adta ki átfogó, a vá-

rosépítészet-művészet legkiemelkedőbb példáit bemutató könyvét, a „The American Vitruvius – An Architects Handbook of Civic Art”-ot. A korszak, korábban már említett multidiszciplináris szakembereinek jó példája *Hegemann*, aki művészettörténész, közgazdász és politológus diplomával rendelkezett, de gyakorló városépítésként és építészeti kritikusként is aktív szerepet vállalt. Alapvető szerepe volt az amerikai parkrendszerek Európában való bemutatásában, s ő volt a berlini „Allgemeine Städtebau Ausstellung” kiállítás szervezője és titkára. Itt mutatták be először a nagyközönségnek Boston Olmsted és Eliot által tervezett parkrendszereit. A kiállítás ugyanabban az évben a londoni RIBA konferencián is szerepelt, s ez segítette a német és amerikai példák elterjedését Angliában. *Peets* a Harvardon indult első tájépítészeti képzésben szerezte a diplomáját, s figyelmét ezután fordította a városépítészet felé. Könyvük nem véletlenül utal a római szerző kötetére. Céljuk az volt, hogy a művészien kialakított városokat és városrészeket összegyűjtsék, az ókori példáktól kezdve a kortárs eredményekig, ezáltal segítve a tervezőket. Számukra is a város egységes szemlélete volt a legfontosabb. Meglátásuk szerint minden egyes épület az utcaképek, illetve a térfalnak a része, éppen ezért elválaszthatatlanok a környezetüktől, a nagyobb kontextustól. A tervek egységes készítéséről könyvükben külön fejezet szól, csakúgy, mint a kertművészetéről, amelyet a városépítészet, mint művészet elválaszthatatlan részének tekintettek. A tárgyalt kertépítészeti példák szintén különböző korokból, stíluskorszakokból származtak: egymás mellett szerepeltek Versailles képei a hamburgi városi parkkal, amely a német közparktervezés első lépése volt az új, modernizmushoz vezető formanyelv megfogalmazásában.

A Civic Art tehát „nemzetközi dialógus volt, amely kiállítások, konferenciák, kiadványok és az európai és amerikai gondolkodók együttműködéseként alakult ki” (*Bohl, 2009*). A Civic Art felfogás mindazt definiálta, amit napjainkban az építészet, a városépítészet, illetve a tájépítészet együttesen felölel. A várostervezést komplex szemléletű műalkotásként, művészetként fogták fel. Ennek része volt a települések minden részletére (az utcabútorokra, vagy az egységes fásításra is) kiterjedő, és a hosszútávon megvalósítható célokat is tartalmazó átfogó tervek készítése. Kiemelkedő jelentőségű volt az egyes szakmák, művészeti ágak összefogása, összefonódása az elképzelések megfogalmazása során, és ebben szűkebben értelmezett szakmánk, a tájépítészet nélkülözhetetlen szerepet játszott.

A Civic Art hanyatlása

Párbeszéd-jellegéből adódóan a Civic Art nem tekinthető mozgalomnak, sokkal inkább egy magatartási forma volt, mely a korabeli tervezői és elméletírói szférát jellemezte. Ahhoz, hogy megértsük szerepét és helyét a 20. század várostervezés-elméletében, nézzük meg szélesebb környezetben: mely fontosabb mozgalmak alakították a világ városait az 1800-as évek végétől a 21. század kapujáig.

Az évszázad szakmai irányvonalait meghatározó víziók a következő nevekhez köthetők: *Ebenezer Howard, Raymond Unwin, Patrick Geddes, Lewis Mumford, Daniel Burnham, Edwin Lutyens, Le Corbusier, Frank Lloyd Wright, John Turner, Christopher Alexander, John Friedmann, David Harvey, Elizabeth Plater-Zyberk*, hogy csak a legismertebbeket említsük. Munkásságukra átfogóan jellemző, hogy terveik, koncepciózus alkotásaik látomá-

sok voltak, olyan víziók, melyek túl korán érték a szakmai közvéleményt. Terveik utópisztikusak, karizmatikusak voltak, és eltérő módon viszonyultak az aktuális szociális és politikai környezethez. A 20. század várostervezését gyakran értékeli úgy, mint intellektuális és szakmai mozgalmat, mely alapvetően a 19. századi városi problémákra kereste a megoldásokat. Ezért olyan elenyésző azoknak az ötletek száma, melyek a keletkezésük idejében a gyakorlat számára értelmezhetőek voltak (Hall, 2002).

Az 1880-as évektől a századvégig a viktoriánus Anglia nagyvárosait sújtó szlömösödés és az azt kísérő társadalmi feszültség volt a várostervezők legnagyobb kihívása, mely életre hívta a kertváros mozgalmakat. Szociális lakásépítések és a belső városrészek rehabilitálása következett ekkor, a decentralizálás mozgalmát pedig London vezette, nyomában Párizs, Berlin és New York. 1900 és 1940 között négy nagy, egymás mellett zajló urbanisztikai mozgalom jellemezte a világot: (1) a szuburbánus területek és a városmag összekapcsolásának, ill. a tömegközlekedés megoldásának feladata, (2) a kertváros-modellek és megoldások, (3) a területi tervezés születése és feladatrendszere, (4) a „City of Monuments”, azaz a totalitárius államberendezkedések grandiózus várostervei (Hall, 2002). Ez utóbbiban gyökerezik a City Beautiful. A monumentális várostervezés elméletének alapjai egészen *Vitruvius-ig* nyúlnak vissza, és legelső, erőteljes megjelenését *Georges-Eugène Haussmann* Párizs-tervei és *Ildefonso Cerdá* barcelonai tevékenysége példázza. A 20. században ezek az elvek újra megjelentek, ám szinte véletlenszerűen és rosszul válogatott példákban: jellemezték Amerika kereskedelmi fellendülésének elterjedését ugyanúgy, mint a brit India és Afrika feletti uralkodói hatalmat és az éppen felszabadulását ünneplő Ausztráliát. A monumentális várostervezési elvek a totalitárius megalománia eszközüvé váltak a hitleri Németországban, a sztálini Oroszországban, és kevésbé ambiciózusan, de megmutatkoztak Mussolini Olaszországában és Franco Spanyolországában is.

A Civic Art aranykora tehát beleütközött az önkényuralmi eszközöket alkalmazó államrendszerek kialakulásába, amit a II. Világháború és a gazdasági-társadalmi megtorpanás követte. A City Beautiful-t később egyértelműen azonosították ezekkel az eszmékkel, azaz a betörő formalizmussal, a szociális tervezési elvek teljes háttérbe szorításával, és az ezt az irányvonalat képviselő tervezők a köztudatban a kapitalizmus vagy a totalitárius diktátorok „hithű rabszolgáivá” minősültek át (Hall, 2002). Kiteljesedését egyébként *Le Corbusier* város-víziójában érte el, mely gyökereiben mind a kertváros mozgalmakhoz, mind a monumentális város elveihez kapcsolódott. A II. Világháború utáni újjáépítések pedig már a funkcionalista modernista várost hirdették. Erre a korszakra jellemző volt a tudományos esztétikának, a szépség és az ízlés minden megfogalmazásának teljes tagadása.

A Civic Art által képviselt kollektív eszme eltűnését egy másik jelenség is sürgette, ez pedig a társadalmi meg nem értettség. Gyakran kezelték elitizáló hóbortként a valódi lényegét meg nem értők, mint ahogy ezt Raymond Unwin is leírta már 1909-ben: „A Civic Art-ot túl gyakran értelmezik félre, és tekintenek rá úgy, mint az irányzatra, melynek fontosabb dolga sincs, mint utcáinkat megtölteni márvány szökőkutakkal, a tereinket zsúfolásig terhelni szobrokkal, a kandelábereket akantuszlevelekbe és delfinuszonnyokba forgatni, épületeinket pedig felöltöztetni gyümölcsök és virágok kőszalagra fűzött jelentés nélküli csokraival...” (Unwin, 1909).

Egy másik tendencia is felszínre tört a modernizmus hajnalán: a településtervezés és az építészet szétválása által okozott szakmai úr. A településtervezés elindult a társadalomtudományok integrálása, a szabályozási részletek kidolgozása és a közérdek érvényesítésének irányába, míg az építészet ugyanekkorá hévvel az önálló diszciplínává válás felé haladt, s így függetleníthette magát a kontextusban való tervezéstől és a közösséggel való kapcsolattól (Bohl, 2009). Ekkorra tehető az urbanisztika, mint önálló diszciplína kialakulása is. Egyedül a tájépítészet maradt „egy helyben”, és hatékonyan fogadta magába az újszerű elemzési módszereket és tudományos megközelítéseket, friss gondolkodás és lendület, ugyanakkor a társszakmáktól való elszakadás jellemezte.

Az „urban renewal” időszaka és a városi társadalom öntudatra ébredése

Az 1950-60-as évekre a funkcionalista város is korszerűtlenné vált, és egyre szélesebben fogalmazta meg a közvélemény, hogy a „város épített formáit is – ami nem jellemző manapság – a lakosságnak kell létrehoznia a saját kezeivel; el kell utasítani a nagy tervező cégeket, legyenek azok állami vagy magáncégek, és azt hirdetni, hogy az emberek maguknak építsenek” (Hall, 2002). Első hallomásra az a gondolat fedezhető fel, amely már Howard kertvárosának eszméjében is felmerült az 1890-es években, vagy Geddes kis léptékű városi rehabilitációs projektjeiben 1885 és 1920 között. Ahogyan Frank Lloyd Wright gondolkodásának is központi elemét alkotta az ember és a környezetének közelebbi viszonya az 1930-as években; elég megnéznünk a Broadacre City decentralizált organikus város modelljét. John Turnernak a harmadik világ városaihoz fűződő munkásságában is felszínre kerültek ezek az eszmék az 1960-as években. Turner ugyanis a latin-amerikai városokra tervezett telepszerű modelleket. Christopher Alexander brit-amerikai építészeti elméletíró intellektuális fejlődésében is elengedhetetlen szerepe volt az ember és az épített környezet kapcsolatának.

Ez a gondolat végül az 1970-80-as években teljesedett ki, ekkor volt az ún. urban renewal korszaka. Az urban renewal szó szerint városi megújítást jelent, s ennek jegyében sok városban egész negyedek semmisültek meg, s helyükre magasházakat, bevásárlóközpontokat, irodaházakat és a belvárost átszelő autópályák tömegét építették (Udvarhelyi, 2010). Ezek a városépítési folyamatok léptékváltást okoztak a városi térrendszerekben, és a szabadterek élhetőség rohamosan csökkent. Nem kellett sokáig várni, hogy Észak-Amerika és Anglia nagyvárosi köztereit markáns kritika érje.

Az elsők között és hatalmas erővel robbant az amerikai köztudatba Jane Jacobs „The Death and Life of Great American Cities” című könyve 1961-ben. A kezdetben teniszcipős öreg hölgyként aposztrofált író volt az első, aki aktivistaként – és városlakóként – írt a városi életről és a várostervezésről. Terjedelmes könyve frontális támadást mért az észak-amerikai városokban akkoriban uralkodó technokrata várostervezésre: Jacobs úgy minősítette a modern építészeti eszközöket, mint a nagyvárosok szlömösödését okozó folyamatot. Olyan alapvetőnek tekintett igazságokat kérdőjelezett meg, mint a városi parkok jóléti szerepét, vagy a városi tömeg kedvezőtlen hatását; ehelyett arról írt, hogy a parkok (elhagyatottságuk folytán) sok esetben veszélyesek, a lakóövezetek zsúfolt gyalogosjárdái viszont olykor a város legbiztonságosabb területei. A „The Uses of Sidewalks:

Safety” című fejezetben körvonalazza az alapgondolatait arról, hogy mitől válik közösséggé egy lakóövezet és élhetővé a város. A biztonság eszméjét szerinte – különösen a nők és a gyermekek esetében – az „utcat figyelő szemek” („eyes on the street” *Jacobs, 1961*) jelenléte teremti meg, amely a szomszédsági együttműködés, a közösségi felelősségvállalás első és legfontosabb lépése – és amelyet a modern tervezési szemlélet teljesen eltiport. Míg a tervezői oldalra erős kritikát mért, a városi lakosság számára üdítőek voltak ezek a gondolatok. Jacobs jó érzékkel fogalmazta meg, mik jellemzik a városi közösségeket és milyen beavatkozások szükségesek összekovácsolásukhoz. A személyes hovatarozás lényegét és a társadalmi kohéziót a jól meghatározott lakóövezeti környezetből és a zsúfolt, széleskörű használattal bíró utcákból eredeztette. A város alapvető életerejét szerinte a lakosok által létrehozott „város-ballet” („street ballet” *Jacobs, 1961*) adja, a benne élők szabadságát pedig a látszólag rendtelenségnek tűnő, mégis finoman szabályozott rend, melyet a város fenntartása teremt

*„Ez a rend mozgásból és változásból áll, és habár ez maga az élet - s nem művészet -, attól még nevezhetjük nagyvonalúan a város művészi oldalának és hasonlíthatjuk a tánchoz (...) egy intrikus baletthez, melyben a táncosok és a zenekar is eljátssza a saját, jellegzetes alakítását, majd ezek a darabok csodás módon eggyé állnak össze, egy rendezett egészet képezve” (*Jacobs, 1961*).*

A *Jacobs* által katalizált, majd gyors iramban fejlődő közösségi szemlélet nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a várostervezést, mint politikai eszközt tekintse a közvélemény, és fizikai, környezeti, építészeti determinizmusnak címkézze (*Bohl, 2009*). Ez lehetett a korábban ismertetett szakmai szétszakadás egyik oka.

Az Urban Design lenne az új Civic Art?

A társadalomtudományok kritikáját a településtervezési és építészeti szakma nem volt képes kiheverni, ezért új irányokba rendeződtek. A közérdek kívánalmaival is egyező, közösségépítő érdekeket érvényesítő várostervezés épp az ellentétje lett volna annak, ami befogadhatta volna az új trendeket, legyen szó akár az avantgárd aktuális területeiről vagy a környezettudatos építészetről és tervezési rendszerekről. A *Hegemann* idejében, a Civic Art alatt szervezett nemzetközi kiállítások és konferenciák vonzottak és beavattak mindenkit, aki érintett volt a várostervezés művészetében: építészek, tervezők, mérnökök, tájépítészek, önkormányzati tisztségviselők, tanulók és innovátorok vettek részt a mozgalomban a tudás és az új technológiák elsajátítása érdekében. Ezzel szemben ma minden résztvevő elkülönül és távolságtartással kezeli a másikat. A feladat közös maradt – a város tervezése, építése és működtetése –, míg a közös nyelv mintha elveszett volna valahol.

A múlt század városának kritikáját megfogalmazó véleményformáló alakok a *Jacobs* által elindított időszakban egytől-egyig a szakmai periféria alkotói voltak. Olyan teoretikusok, akik nem csatlakoztak a főáramlathoz, hanem a saját útjukat járták – a legkülönbélebb területeken. *William H. Whyte, Christopher Alexander, Gordon Cullen, Kevin Lynch, Rob és Leon Krier, Colin Rowe* – a teljesség igénye nélkül. Legtöbbjük munkásságában felmerült egy új terminus, az „Urban Design”. Az Urban Design, melyet egyszerűen

várostervezésnek fordítunk, meghatározását tekintve minden tervezési diszciplínát és ügyet felölel. Tervezési léptéke valahol az épület és a bolygó között van, és tulajdonképpen bármi, amit a tervező városinak (urban) nevez, beletartozik (Bohl, 2009).

Míg a Civic Art egy közös nyelv volt a tervezők, a társadalom és a döntéshozók között, az Urban Design egy sokkal fragmentáltabb és konfliktusokkal terhelt belső párbeszéd a tervező szakmák között. Robinson és kortársai nem úgy néztek a Civic Art-ra, mint a nagyszerű történeti városok utánzójára: teljes egészében befogadták a modernizmust és ráidomították a korszerű mérnöki tudományok vívmányait, a modern ipari és gazdasági jelenségeket, a közlekedési eszközök megjelenését, majd buzgón várták a napot, mikor ezek „az urbanizált ördöggént rájuk szakadt technikai vívmányok katonás rendben sorakoznak a föld alatt” (Robinson, 1904). Nyitottak voltak, mégis megkülönböztették magukat *együtt*, a Civic Art égisze alatt az összes városépítésetet érő negatív piaci hatástól. Ehhez képest a 21. századot látszólag végnélküli csatározás jellemzi a modern várostervezés „hagyatékaival” szemben, szakmai disszonanciában és az ingatlanfejlesztés sokszor tisztességtelen ügyleteitől fenyegetve (Bohl, 2009).

Új lendület, új urbanizmus, új esztétikum

Az urban renewal korszaka utáni közösségi mozgalmak sokkal tartósabban és szélesebb társadalmi rétegeket elérve terjedtek el, minthogy azt gyanítsuk, kifejezetten szakmai indíttatásuk vagy ideológiához, tervezési területhez, esetleg stílusirányzathoz fűződnek. Legitimitást nyertek és egyre biztosabb demokratikus alapokon nyugszanak, mert a mai városi társadalom igényeit artikulálják. Sokszínű és sokrétű kulturális érdeklődés jellemzi ezeket a kezdeményezéseket és olyan hívószavakat fogalmaztak meg, mint „a minőségi élet” vagy „élhető közösségek”. Magukba fogadták a város szépítése és a művészeti eszközök használata mellett a közegészségügy, a köztisztaság, a városi zöldfelületek ügye, a közjólét és a polgári öntudat erősítésének feladatait is. Kezdetben gyakran vezették nők az így létrejött közösségeket, és jellemzően gyakorlati feladatokat láttak el a lakókörzetük területén, úgy mint az utcák rendbetétele, a fák és parkok gondozása, public art akciók szervezése.

Az észak-amerikai és angliai városok után Nyugat- és Közép- Európában is megjelentek a városi feladatokat vállaló civil mozgalmak, közösségi részvételen alapuló megújítási programok, melyek az urbanisztikát ma meghatározó mozgalmak szemléletébe szorosan beépültek. A kortárs várostervezési és építészeti programok jellemzően a szociális érzékenység eszközeivel dolgoznak, léptékük és mércéjük a Civic Art-hoz hasonlóan ismét az ember. S bár az urbanisztika és az építészet változatlanul külön utat jár, a város tervezésének új és bonyolult feladatai (mint a gyalogközpontú, sokszínű és újszerű használati módokat lehetővé tevő térrendszerek) már közös kihívást jelentenek a szakmáknak. Sok eltérő építészeti nyelv együttes jelenléte és alkalmazása szükséges, s a ma felnövő tervező nemzedékek már egy nyitottabb gondolkodású és befogadó szakmai közegben nevelkednek: az együttműködésen alapuló munkák már az egyetemen elkezdődnek és szokványossá válnak a konstruktív kapcsolatok a tervező, a közösség-építő diszciplínák között. A világ vezető tervezőirodái is multidiszciplináris közösségek.

Ha az urbanisztikai mozgalmak mentén szeretnénk áttekinteni ezt a korszakot, akkor ismét célszerű visszanyúlni az 1970-es évekig. Ekkor jelent meg ugyanis a „New Urbanism” gondolatisága és patronáló szervezete, a Congress of New Urbanism. A mozgalom chartája szerint a New Urbanism célkitűzési többek között a város kihívásainak megoldása, a még élhetőbb és szebb környezet, jól működő közösségek teremtése, a sokrétűen használható városi közterek létrehozása és a jelentéssel zsúfolt építészeti megoldások kerülése. Létrejötté óta egymást érik az újabbnál-újabb irányzatok, mint az „Integral Urbanism”, a „Landscape Urbanism” vagy éppen az „Urban Sustainability”. Érdekes adat, hogy 1904-ben *Robinson* 1200 szakmai szervezetről számolt be, melyek a City Beautiful égisze alatt alakultak az Egyesült Államokban, s melyek száma két éven belül megkétszereződött. Ő úgy emlegette ezt, mint a „polgári előrelépés mozgalma”, és alighanem ez volt a történelem legnépszerűbb építészeti, várostervezési és „fejlődési” mozgalma a New Urbanism megérkezéséig. A City Beautiful akkori jelentőségét jól példázza, hogy egy-egy nagyvárosban akár a 3000 főt is elérte a követőinek száma. Ezzel szemben a Congress of New Urbanism (CNU) taglétszáma manapság (a tömegmédiá és az internet korában) világszinten ekkora.

A kortárs városépítészet elméletíróinak munkásságában és az Urban Design tervezési érében sokkal árnyaltabb válaszokat találunk arra a kérdésre, hogy hol és milyen formában van szerepe az esztétikumnak a várostervezésben. Míg a Civic Art jól körülhatárolható esztétikai szemléletet képviselt, a mai városra sokkal jellemzőbb a keresés és az újrafelfedezés. A nemzetközi szakirodalom véleménye igen megosztott, néhol a lemondás fogalmazódik meg (*Budai, 2004*), mások az esztétikai kérdések kerülésének okait keresik (*Benkő, 2005*). A New Urbanism városesztétikai tervezési szempontból értékelhető törekvése, hogy a történelmi városrészek szerkezeti megőrzését tűzte ki célul, és a város szépségének újrafelfedezését hirdeti. Az újrafelfedezés eszméjének és eszköztárszerének nagy merítését hozta létre az 1960-as évektől *Christopher Alexander* a „pattern language” nyelvi elemkészletével, *Gordon Cullen* a „Serial Vision” vizuális elemzési módszertanával és *Kevin Lynch* a város mentális újratérképezésének elméletével. Ők hárman a kortárs városképelemzés meghatározó alapjait fektették le, a hagyományos értelemben vett esztétikum fogalmát keresve a város építészeti minőségében. Az esztétikum-keresés mellett egy másik folyamat is jellemző, mely megtalálta és meghatározta az esztétikai érték hordozóit, de nem a tradicionális keretek között, hanem új fogalmakat csatolva hozzá. Ilyen fogalmak a mai várost és tervezését vizsgáló írásokban az etika és a közösség, melyek egyre kevésbé választhatók el a városi szép fogalmától. Tájépítészeti kapcsolódásuk sem vitatható, s ezt mi sem példázza jobban, mint a közelmúlt legnagyobb szakmai eseményeinek tematikája: a 2011-ben az Egyesült Királyság-beli Sheffield-ben megrendezett éves ECLAS (European Council of Landscape Architecture Schools) konferencia tematikája az Etika/Esztétika volt, míg 2012-ben az IFLA (International Federation of Landscape Architects) világkongresszusának keretében meghirdetett hallgatói ötletpályázat a táj közösségalkotó szerepének felfedezését tűzte zászlajára.

Összegzés

A tanulmányban elemzett két korszak, a Civic Art és az Urban Design nemcsak időben lehatárolható, hanem a korra jellemző várostervezői, építészeti, tájépítészeti attitűd, szakmapolitikai magatartás. Míg az előbbit az éppen megszülető várostervezési szakma ágazatainak egymásra találása, a közös feladat makulálatlan elvégzésére kialakított kapcsolatok, a korszerű technológiák elsajátítását célzó rendezvények és konferenciák jellemzik, az utóbbi az újra-egymásratalálás és a szakmai feladatok újraelosztásának korszakát jelzi. A világháborúk és a kelet-közép-európai országok társadalmi fejlődésének megtorpanását előidéző politikai berendezkedések és a modern várostervezés (emberi) léptékvesztése évtizedekre szétszakította a várost alakító 'művészetek' és mérnöki tevékenységek együttműködését, mely az Urban Design-ban építi újra önmagát. A szétszakadás nemcsak szakmai, hanem teoretikai jellegű is volt, a kutatás középpontjába állított városesztétikai szemlélet két korszakhoz köthető hivatkozási pontjait hol egyszerűbb, hol nehezebb volt fellelni. Annyi bizonyos, hogy a szakmai élet átalakuláshoz hasonlóan a keresett vagy vágyott esztétikum is megváltozott: napjainkban már nem szolgál általános érvényű várostervezési alapként. Jelentése több kísérő fogalommal bővült, melyeket a 20. század utolsó évtizedeinek társadalmi átalakulása vívott ki és ékelt be az esztétika hagyományos jelentései közé. A tájépítészet tudományának helyzetéről összegzésként elmondható, hogy a Civic Art ideje alatt sokkal jelentősebb városszépítő hatású volt, főként *Thomas H. Mawson* kiemelkedő szakmapolitikai munkájának köszönhetően. Privilegizált helyzetéből az Urban Design korszakára visszalépett a várostervezéssel foglalkozó diszciplínák sorába, beilleszkedése és megbecsülése országonként, kultúráközösségenként eltérő tendenciát mutat.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány szerzői hálás köszönettel tartoznak *Janet Waymark*nak, az illusztrációk rendelkezésre bocsátásáért.

IRODALOMJEGYZÉK

Benkő, M. (2005): Külső és belső tér közötti átmenetek – kontrasztok és áttűnések. PhD értekezés

Bohl, C. (2009): Civic Art Then and Now: The Culture of Good Place-making. In: Bohl, C. & Lejeune J. F. (2009): *Sitte, Hegemann and the Metropolis. Modern civic Art and International Exchanges*. London- New York, Routledge 1-21.

Budai, A. (2004): *Környezetesztétika, elmélet és gyakorlat*. Építésügyi Tájékoztató Központ Kft.

Calabi, D (2009): *Handbooks of Civic Art from Sitte to Hegemann*. In: Bohl, C. & Lejeune J. F. (2009): *Sitte, Hegemann and the Metropolis. Modern civic Art and International Exchanges*. London- New York, Routledge 161-173.

- Cherry, G. E., Jordan, H. & Kafkoulis K. (1993): Gardens, civic art and town planning: the work of Thomas H. Mawson (1861-1933). *Planning Perspectives*, 8 (1993) 307-332.
- Cherry, G. E. (1974): *The Evolution of British Town Planning*. Beds Leonard Hill Books
- Dümpelmann, S. (2005): The park international: park system planning as an international phenomenon at the beginning of the twentieth century. *GHI Bulletin* no. 37 (fall 2005) 75-86.
- Hall, P. (2002): *Cities of Tomorrow: an intellectual history of urban planning and design in the twentieth century*. Blackwell Publishing. 3rd ed.
- Hegemann, W. & Peets, E. (1922): *The American Vitruvius. An Architects' Handbook of Civic Art*. New York, The Architectural Publishing Company
- Jacobs, J. (1961): *The Death and Life of Great American Cities*. Random House
- Mawson, T. H (1911): *Civic Art*. London Batsford
- Meggyesi, T. (2009): *Városépítészeti alaktan*. Terc
- Robinson, C. M. (1904): *Modern Civic Art or The City Made Beautiful*. New York – London G. P. Putnam's Sons. 2nd ed.
- Udvarhelyi, É. T. (2010): Köztér, Demokrácia és kulturális sokszínűség. Az Egyesült Államok társadalomtudományi szakirodalmának kritikai összefoglalója a jó közterekről In: *Magyar Építőművészet*. 2010/5.
- Unwin, R. (1909): *Town Planning in Practice: An introduction to the art of designing cities and suburbs*. London Adelphi
- Wilson W. H. (1980): The ideology, aesthetics and politics of the City Beautiful Movement. In: Sutcliffe A (ed): *The Rise of Modern urban Planning 1800-1914*. London Mansell

